

KICHIK TADBIRKORLIK SUB'EKTLARI BOSHQARUVINI AVTOMATLASHTIRISH JARAYONLARI.

Ergashev Ulug'bek Erkinovich.

Jizzax davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi.

Annotatsiya: Maqolada kichik tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish yo'llari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: kichik tadbirkorlik, sub'ekt, boshqaruv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, axborot tizimi, dasturiy mahsulot, avtomatlashtirish, samaradorlik.

Respublikamizda muvaffaqiyatli olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarda kichik tadbirkorlikning o'rni mustahkamlanib, samarali faoliyatini yo'lga qo'yish uchun zarur me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinganligi bois yalpi ichki mahsulot tarkibidagi salmog'i tobora ortib bormoqda. Ushbu jarayonni yanada rivojlantirish va raqobatbardoshligini keskin oshirishda innovatsion texnologiyalarning tutgan o'rni ham beqiyos. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, kichik tadbirkorlik sub'ektlari tashqi sabablarga bog'liq muammolardan tashqari, boshqaruv jarayonlariga daxldor bir qator ichki muammolarga ham duch kelishmoqda. Ular quyidagilardan iborat:

- kichik tadbirkorlik faoliyatidagi maqsadlarning hamma vaqt ham aniq emasligi;

- boshqaruv usullari samaradorligining pastligi, real holat va risk omillarini inobatga olmasdan turib, intuitiv ravishda asossiz boshqaruv qarorlari qabul qilinishi;

- mavjud buxgalteriya hisobotlari asosida kichik tadbirkorlik sub'ektlari moliyaviy holatiga baho berishning qiyinligi;

- moliyaviy menejment to'liq yo'lga qo'yilmaganligi, iqtisodiy qarorlar moliyaviy rejalashtirish bilan o'zaro chambarchas bog'lanmaganligi;

- rejalashtirish jarayonlarida xarajatli narxlashtirish mexanizmi yuqoriligi;

- axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan qisman, asosan hisob operatsiyalari va buxgalteriya hisobotlarini yuritishni avtomatlashtirish uchun foydalanilayotgani.

Kichik tadbirkorlik sub'ektlari muammolarini muvaffaqiyatli hal qilish, ishlar sifatini oshirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) asosida samarali boshqaruv tizimini yaratish va joriy etish sohani rivojlantirishning asosiy omillari hisoblanadi. Buning uchun respublikamizda barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Kichik tadbirkorlik sub'ektlarining ko'pgina rahbarlari o'zlarining biznes-jarayonlarini avtomatlashtirish lozimligiga ishonch hosil qilishmoqda.

Kichik tadbirkorlik korxonalarining aksariyati lokal axborot tarmog'iga ulangan va bittadan o'ntagacha avtomatlashtirilgan ish o'rinlaridan keng foydalanishmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlarga murojaat qiladigan bo'lsak, respublikamizda kichik tadbirkorlik sub'ektlari hozirgi kunda o'z faoliyatida 56 mingdan ortiq shaxsiy kompyuterlardan foydalanishmoqda, shulardan lokal hisoblash tarmoqlariga ulanganlari esa 13300 tani tashkil qilmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, AKTdan samarali foydalanishda respublikamiz kichik tadbirkorlik sub'ektlari bilan rivojlangan davlatlarning bu toifadagi sub'ektlari o'rtasida katta tafovutlar bor. Respublikamiz kichik tadbirkorlik sub'ektlari chet el firmalaridan farqli o'laroq, hamkorlarni izlab topish, tovarlarni sotib olish va to'lovini amalga oshirish, mahsulotlarni reklama qilish va mijozlar bilan hisob-kitob ishlarini amalga oshirishda internetdan deyarli foydalanishmaydi.

G'arb davlatlarida anchadan beri mijozlarning talabini hisobga olish, iste'molchilar bilan o'zaro munosabatlarni doimiy ravishda tahlil qilish asosidagi menejmentga kompleksli yondashuv tizimi hisoblanmish CRM (ingl. – Customer Relationship Management) – mijozlar bilan o'zaro munosabatlarni boshqarish axborot tizimi keng qo'llanilmoqda. Yevropa ittifoqi davlatlarida internetni keng qo'llayotgan kichik korxonalar soni doimiy ravishda ortib bormoqda, shuningdek, internet orqali to'lovlarni amalga oshirayotganlar soni ham o'smoqda.

Axborot tizimlarini loyihalashtirish va ishlab chiqish bilan shug'ullanuvchi g'arbdagi kompaniyalar oldin yirik tashkilotlar imkoniyatiga mos keladigan yangi xizmatlarni kichik tadbirkorlik sub'ektlari uchun ham taqdim kilishmoqda. Birinchi o'rinda, bu virtual ofislarni xosting yoki qo'llab-quvvatlashdir. Kichik tadbirkorlik sub'ektlari uchun mo'ljallangan ayrim dasturlar Web-saytlarni yaratish va tovarlar kataloglarini yangilab borish imkoniyatlariga egalar. Bundan tashqari ular elektron biznes tizimini to'liq qo'llab-quvvatlash imkoniyatlariga ega bo'lib, buyurtmalarni qabul qilish va to'lovlarni amalga oshirishda kredit kartalaridan foydalanishlari mumkin.

Kichik tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan texnik jihatdan yuqori darajada ta'minlanganligiga qaramasdan AKTdan asosan buxgalteriya hisobini yuritish va matn ko'rishidagi hujjatlarni qayta ishlashda foydalanilmoqda xolos. Ular tomonidan tadbirkorlik jarayonlari bilan bog'liq masalalarni yechishga yetarli darajada e'tibor berilmayapti. Fikrimizcha, buning sabablari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- kichik tadbirkorlik sub'ektlari uchun dasturiy mahsulotlar bozorining holati;
- ushbu axborot tizimlariga nisbatan tadbirkorlarning munosabati.

Kichik tadbirkorlik sub'ektlari uchun dastlab ishlab chiqilgan axborot tizimlari buxgalteriya hisoblari uchun mo'ljallangan edi. Ushbu tizimlarning ko'pi hozir ham hisob masalalarini yechishga yo'naltirilgan bo'lib, kichik tadbirkorlik sub'ektlaridagi boshqaruv holati to'g'risida to'liq tasavvur bermaydi.

Avtomatlashtirish sohasida kichik tadbirkorlik sub'ektlarining ortda qolishi dasturiy mahsulotlar ishlab chiqaruvchilar va buyurtmachilar o'rtasidagi manfatlarning kelishib olinmaganligi natijasidir. Dasturiy ta'minot mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi va yetkazib beruvchilar bu sohada unchalik faol emaslar, chunki bozorning ushbu sektori past rentabelli. Avtomatlashtirish nuqtai nazaridan olib qaralganda, axborot tizimlarini yetkazib beruvchilarni yirik tadbirkorlik ko'proq qiziqtiradi. Undagi loyihalarning moliyaviy hajmi katta. Odatda, bunday yirik tadbirkorlik sub'ektlari yuzlab ish o'rinlarini avtomatlashtirishadi. Ularda boshqaruv protseduralari formallashtirilgan va tarkiblashtirilgan bo'lib, bu o'z navbatida, ishlab chiqaruvchilarning yirik dasturiy ta'minot mahsulotlari yaratishga qiziqishini oshiradi.

Shuni ta'kidlash joizki, hozirgi kunda kichik tadbirkorlik sub'ektlarini kompleksli boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish unchalik qiziqirmayapti. Ular o'z faoliyatlarini avtomatlashtirishsa ham undan faqat tadbirkorlik-jarayonlarining muhimlarinigina, masalan, tovar aylanishi, sotuvlar jarayoni yoki mijozlar bilan hisob-kitob ishlarini amalga oshirishda foydalanishmoqda.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, ularda kichik tadbirkorlik sub'ektlari uchun ishlab chiqilgan dasturiy mahsulotlar arxitekturasi va foydalanuvchi interfeysi bo'yicha yirik korxonalarining korporativ tizimlariga judayam yaqin. Bizda esa yirik va kichik korxonalar tadbirkorlik jarayonlarini avtomatlashtirish turlicha amalga oshirilib kelinmoqda. 2000 yillarga kelib respublikamizning yirik tadbirkorlik sub'ektlari o'z boshqaruvlarida g'arbda yoki o'zimizda ishlab chiqarilgan integrallashgan axborot tizimlaridan keng foydalana boshlashdi.

Kichik tadbirkorlik sub'ektlarida esa avtomatlashtirish o'tgan asrning 90-yillari ikkinchi yarmida noldan boshlanib, ayrim yakka masalalarni hal qilishga yo'naltirilgandi. Ular asosan unchalik qimmat bo'lmagan va buxgalteriya hisobini yuritish uchun mo'ljallangan dasturiy mahsulotlar edi. Bu kichik tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan avtomatlashtirish ishlariga o'z budjetidan kam miqdorda mablag' ajratilishi bilan ifodalanadi. Buxgalteriya hisobi dasturlarining keng qo'llanilishi o'z o'rnida boshqa jarayonlarni, xususan, ombor va xodimlar hisobini yuritish, ish haqini hisoblashni avtomatlashtirishga keng yo'l ochib bermoqda.

Lokal axborot tizimini tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan joriy qilishda, ularni bitta yagona tizimga birlashtirishda, boshqarishda quyidagi muammolar vujudga kelmoqda:

1. Kichik tadbirkorlik sub'ektlarining turli bo'limlari uchun mo'ljallangan bir nechta lokal axborot tizimlarini ish faoliyatida qo'llash sub'ektlarga qimmat tushadi, axborotlarning aniqligi va dolzarbligini pasaytiradi, kerak bo'lgan ma'lumotlarni izlab topishni qiyinlashtiradi.

2. Kichik tadbirkorlik jarayonlari to'g'risidagi axborotlar faoliyat ko'rsatayotgan axborot tizimlarida mavjud bo'lib, ularni izlab topishda qiyinchiliklarga duch kelinmoqda. Korxonalar rahbariga bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lmagan, tarkiblashmagan, dolzarb hisoblanmagan axborotlar oqimi bilan ishlashga to'g'ri keladi. Bunday axborotlar hajmining ortib borishi ularning hisobi, tahlili va ular asosida tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilishda yangi muammolarni vujudga keltiradi.

3. Kichik tadbirkorlikning o'ziga xos xususiyatlari va talablari hisobga olinmaydi, jarayonlarning tahlili olib borilmaydi. Dasturiy va texnik vositalarni tanlash ulardan olinishi mumkin bo'lgan samaradorlik nuqtai nazaridan emas, balki "qancha arzon bo'lsa, shuncha yaxshi" tamoyili asosida yo'lga qo'yiladi.

4. Foydalanilayotgan ko'pgina dasturiy mahsulotlarda elektron tadbirkorlikni olib borish vositalari umuman mavjud emas.

Kichik korxonalarda rahbarlik va menejerlikni bir kishi olib boradi. Bu bir tomondan, axborot tizimlarini joriy qilish jarayonlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va natijada iqtisodiy samara olishga yirik kompaniyalar menejerlariga nisbatan shaxsan qiziqish uyg'otadi. Axborot tizimlari nafaqat hisoblarni yurituvchi ishchilarga, balki kichik korxonalar rahbariga yo'naltirilgan bo'lishi kerak, chunki korxonani boshqarish bo'yicha barcha qarorlarni uning o'zi qabul qiladi. Kichik tadbirkorlik sub'ektlari tashkiliy tarkibining oddiyligi va axborotlar oqimi kamligi uchun axborotlarga yirik kompaniyalarga nisbatan ularning talabi pastroq.

Kichik tadbirkorlikning axborot tizimlariga bo'lgan yana bir talabi, bu – uning qarorlar qabul qilishdagi tezkorligi va ishlash tezligidir. Kichik tadbirkorlik sub'ektlarining resurslari chegaralagan. Shuning uchun ham ular AKTga uzoq muddatga mo'ljallangan investitsiyalarni qilishmaydi. Bunday loyihalarni joriy qilish uchun judayam qisqa muddat kerak bo'lib, axborot tizimlari tez vaqt ichida samaradorlik keltira boshlashi lozim. Shuning uchun ham kichik korxonalarni o'z tadbirkorlik jarayonlarini minimal o'zgartirishni talab qiladigan axborot tizimlari qiziqtiradi. Ular istiqboldagi yangi tadbirkorlik jarayonlariga tez moslashadigan bo'lishi kerak. Bunday holatda dasturiy mahsulot kompleksli bo'lib, ma'lum bir turdagi shablon asosida ishlab chiqilgan bo'lishi shart. Bunday prinsipda ishlab chiqilgan tizimlarni joriy qilish bilan bog'liq harajatlar ancha kam bo'ladi. Avtomatlashtirish borasida boshqaruvning aniq bir funksiyasi shundaki, uni har bir korxonalar tadbirkorlikni yuritishining o'ziga xos xususiyatidan kelib chiqqan holda amalga oshirishi kerak.

Kichik tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatini avtomatlashtirishning uchinchi istiqbolli yo'nalishi provayderlardan (ASP -Application Service Providers) dasturiy mahsulotlarni ijaraga olish va outsorsing hisoblanadi. ASP-provayderlar o'z hududida serverlar va tarmoq uskunalari joylashtirishib, turli dasturiy mahsulotlarni o'rnatishadi va ularga turli mijozlari kirishlariga imkoniyat berishadi. ASP-provayderlar turli xildagi dasturiy mahsulotlarni tovarlar ko'rinishidan xizmatlar tarkibiga o'tkazishadi. Bunday yondashuv asosan kichik tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan o'z mulki huquqi asosida foydalanishi mumkin bo'lgan zamonaviy dasturiy mahsulot va texnologiyalar narxining yuqoriligi bilan ifodalanadi. ASP-provayderlar mijozlariga bir xildagi dasturiy mahsulot va servislarni taqdim qilishadi, chunki ularning talablari deyarli bir xil.

Hozirgi kunda ASP-provayderlar tomonidan taklif qilinayotgan eng nufuzli dasturiy mahsulotlardan ERP (ingl. Enterprise Resource Planning – korxonalar resurslarini loyihalashtirish) va CRM turdagi tizimlar hisoblanadi.

Umuman olganda, kichik tadbirkorlik sub'ekti o'z faoliyatida AKTdan keng foydalanish uchun yuqorida keltirilgan yo'nalishlardan qaysi birini tanlashi uning strategiyasi, mavjud moliyaviy resurslari va texnik jihatdan ta'minlanganligi kabi omillarga bog'liq. Zamonaviy innovatsiyaga asoslangan texnologiyalarsiz esa ularning kelajagini tasavvur qilib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev Y., Yuldashev Sh. Малый бизнес и предпринимательство. - Т.: Iqtisodiyot va moliya, 2008. - 156 b.
2. Begalov B.A., Jukovskaya I.E. Информационно-коммуникационные технологии в формировании инновационной экономики и обеспечении ее конкурентоспособности. Монография. - Т.: Fan va texnologiya, 2013. - 139 b.
3. Kuznetsov Y.V. Теория хаоса в менеджменте [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.mancess.moy.su/news>.
4. Jukovskaya I.E. О современных подходах к управленческим процессам на базе применения ИТ-аутсорсинга. //Общественные науки в Узбекистане, №3, 2012. - 8 b.
5. Xodiyev B.Y., Qosimova M.S., Samadov A.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. - Т.: TDIU. 2010. - 267 b.
6. G'oyibnazarov B., Rahmonov H., Otajonov Sh., Almatova D. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik - mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini yuksaltirish omili. Monografiya. - Т.: Fan, 2011. - 184 b.